

Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti

ZBORNIK RADOVA

Zadar, 2017.

Božo Došen Predgovor	7
Božo Došen Pozdravna riječ sudionicima Znanstvenoga skupa “Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti”	13
Božidar Šimunić Pozdravna riječ na skupu o braći Vranjanima	17
Mladen Čirjak Pozdravna riječ na skupu o braći Vranjanima	19
Stanko Josip Škunca Toma Ilirik iz Vrane – katolički reformator 15. i 16. st.	21
Željko Miletić Rimski akvedukt Vrana – Zadar	41
Radomir Jurić Srednjovjekovni spomenici na vranskome području	53
Ante Uglešić i Karla Gusar Dva srednjovjekovna groba s nalazišta Pakoštane – Crkvina	75
Mato Ilkić i Marko Meštrov Noviji nalazi novca iz srednjega i ranoga novog vijeka s područja Vrane	91
Ivna Anzulović Srednjovjekovna sela vranskoga distrikta (od 1409. g. do dolaska Osmanlija)	107
Zoran Ladić Kasnosrednjovjekovni stanovnici Zadra podrijetlom iz Vrane u zadarskim bilježničkim spisima*	179
Pavao Kero Župa Vrana	207
Tomislav Galović “Sancti Gregorii monasterium, cui Urana est uocabulum”	239
Juraj Balić Templari u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na templare u Vrani	257
Milko Brković Bosanski kraljevski dvor i dalmatinski gradovi	271
Tomislav Galović Rogovska opatija i Vrana	283

Marko Rimac Stanovništvo Vrane u svjetlu jedne seobe Morlaka početkom Morejskoga rata	301
Krešimir Regan Plemićki grad Vrana	313
Lovorka Čoralić i Ivana Prijatelj Pavičić Ivan Vranjanin – mletački admiral u Lepantskome boju (1571.)	361
Filip Novosel Na granici Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva: Opsada Vrane i vojna revolucija na prostoru Dalmacije u vrijeme Kandijskoga rata (1645. – 1669.)	381
Vjeran Kursar Rat i mir na šibensko-zadarskom području u drugoj polovici 16. stoljeća i politika osmanske Porte	395
Grozdana Franov-Živković Stanje na mletačko-turskoj granici na području Vrane u 17. st. na temelju dokumenata pisanih hrvatskom ćirilicom (bosanicom) i glagoljicom	411
Božo Došen Vlasi u Ravnim kotarima	439
Lovorka Čoralić i Maja Katušić Biograđani i Vranjani – vojnici u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama (18. stoljeće)	455
Petar Runje Svećenici glagoljaši u Vrani (s posebnim osvrtom na Zablaće u srednjem vijeku)	475
Josip Lisac i Marijana Tomelić Ćurlin Govori vranskoga kraja	485
Andrija Mutnjaković Ranorenesansni arhitekt Lucijan Vranjanin (Luciano Laurana)	497
Izak Špralja Glagoljaško pjevanje u Vrani	519
Marcel Bačić Muzikalna ljepota Francesca Laurane	541

Kasnosrednjovjekovni stanovnici Zadra podrijetlom iz Vrane u zadarskim bilježničkim spisima*

Na temelju raščlambe objelodanjenih i neobjelodanjenih zadarskih bilježničkih fondova i drugih vrela u radu se razmatra pokretljivost stanovnika podgrađa Vrane i sela u vranskome distriktu prema zadarskoj komuni u razdoblju od 1284. do 1403. godine. Analizira se spol stalnih i privremenih doseljenika u Zadar, njihov društveni položaj u Zadru, profesije kojima su se bavili te nekretnine i pokretnine koje su posjedovali. Također se ukazuje na važnost dvaju izuzetno snažnih središta – Zadra kao najvažnije komune istočnoga Jadrana u 14. stoljeću i Vrane kao snažne utvrde ivanovaca – te na njihovu snažnu gospodarsku i političku povezanost koja je za obje strane imala pozitivne posljedice. Promatra se uklopljenost stanovnika Vrane i vranskoga distrikta u zadarsko društveno i pravno uređenje, a pokušava se rekonstruirati i društveno uređenje podgrađa Vrane i vranskoga distrikta. Razmatranje veza ukazuje na to da u razdoblju od kraja 13. do početka 15. stoljeća dolazi do sve snažnijega priljeva stanovništva iz podgrađa Vrane kao i iz sela vranskoga distrikta u Zadar pri čemu se uglavnom radilo o obrtnicima, pomoćnoj radnoj snazi, trgovcima, vojnicima i drugim osobama. Udio žena u ukupnom broju doseljenih osoba iz Vrane u Zadar vrlo je malen, što je karakteristično za ovo razdoblje u kojem je pokretljivost žena vrlo ograničena.

KLJUČNE RIJEČI: bilježnički spisi, društvena povijest, kasni srednji vijek, migracije, Vrana, Zadar

Uvod

Zadarska komuna u 14. stoljeću, osobito tijekom vladavine Ludovika I. Anževinca, doživljava izvanredan gospodarski, društveni, kulturni, umjetnički i intelektualni uspon.¹ Ulicama gradskoga dijela komune, koji je imao oko 8000 stanovnika, svakodnevno su se kretale brojne skupine domaćih ljudi – građana, patricija i stanovnika (*habitatores*), a grad su često posjećivali i seljaci (*villici, villani*) iz sela u komunalnom distriktu (Raukar 1980–1981:

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom «Izvori, pomagala i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do kraja dugog 19. stoljeća» (IP-2014-09-6547).

¹ Općenito o kasnosrednjovjekovnoj povijesti Zadra vidi: Klaić i Petricioli 1976.

156–157).² U bilježničkim knjigama toga razdoblja zabilježeno je više od 40 vrsta raznih zanimanja kojima se bavilo domaće i doseljeno stanovništvo, od pastira, preko kovača i postolara, do notara, učitelja, liječnika, slikara, kipara i drugih zanimanja za koja je bilo neophodno steći sveučilišno obrazovanje, obično na sveučilištima u Bologni ili Padovi, kojima je gravitirala cijela istočna obala Jadrana. Dodatnu živost gradu davali su stranci iz svih krajeva Europe koji su se trajno ili privremeno nastanjivali u gradu kao trgovci, bankari, notari i osobe koje su se bavile drugim elitnijim zanimanjima koja su donosile velike novčane prihode.³ Uz njih, Zadar je bio jedna od najvažnijih luka na vrlo frekventnom putu iz Venecije prema Jeruzalemu i Svetoj Zemlji, pa su u grad redovito dolazile desetine stranih hodočasnika, prije svega posjećujući relikvije sv. Šimuna, i tako dodatno doprinosile internacionalnom duhu i ozračju u gradu (Kužić 2008: 63–104). Nije bilo europskoga jezika koji nije odjekivao zadarskim ulicama i trgovima. No, treba imati na umu da se takav procvat događa u jednom od najburnijih stoljeća zadarske povijesti, kada je grad bio nekoliko puta pod opsadom, aktivno vojno i politički sudjelovao u nekoliko ratova te pretrpio nemjerljive štete izazvane pojavom “crne smrti” i desetak sličnih epidemija do kraja stoljeća koje su decimirale stanovništvo, koje se, međutim, neprestano obnavljalo doseljavanjem.⁴ Unatoč tome, Zadar je tada bio žarišna točka, dominantni i najrazvijeniji urbani centar cijeloga istočnog Jadrana.

U takvom svakodnevnom okruženju u Zadar su se doseljavali, trajno ili privremeno boravili ili obavljali razne osobne, pravne, obrtničke i trgovačke poslove, stanovnici Vrane i njezina distrikta. Vrana je, što je nedovoljno istaknuto u hrvatskoj historiografiji, bila jedinstveno civilizacijsko središte na istočnoj obali Jadrana snažnoga internacionalnog ozračja jer su u utvrdi Vrana tada boravili, Europom i Sredozemljem po prioratima raspršeni *milites Christi*, ivanovci ili hospitalci raznolikoga etničkog podrijetla. Iako njihov broj u samom vranskom prioratu nije moguće točno odrediti, ipak se može reći da je i vranska utvrda bila “Europa u malom”; u njoj su boravili vitezovi i štitonoše iz europskih, a osobito mediteranskih, plemićkih obitelji. Uz njih, u utvrdu je živjelo pomoćno osoblje koje je radilo u kuhinjama,

² Vidi također: Peričić 1999: 19. S druge strane, Maren Frejdenberg procijenio je broj stanovnika Zadra u 14. st. na 10 000 stanovnika, dakle petinu više nego drugi povjesničari. Vidi: Frejdenberg 1972: 89.

³ O zadarskim trgovcima vidi npr.: Stipišić 1967: 184–192, Fabijanec 1999: 31–60; 2004: 55–120. O zadarskim i dalmatinskim bilježnicima u istom razdoblju prije svega vidi: Grabavac 2006; 2011: 3, 393–406; 2010.

⁴ Detaljnije o negativnim povijesnim okolnostima koje su utjecale na razvitak zadarske komune u ranom, razvijenom i djelomice kasnom srednjem vijeku vidi: Kurelac i Karbić 2007: 3–15.

štalama, kovačnicama, a potjecalo je iz nižih društvenih slojeva također iz raznih gradova i regija Europe. Naime, red ivanovaca bio je podijeljen na *lingue*, a Vrana je pripadala do 1604. u *lingua Italia*, koji je administrativno obuhvaćao priorate Lombardije, Venecije, Pise, Rima, Capue, Barlette, Messine kao i hrvatsko-ugarski priorat, koji je od sredine 14. stoljeća bio poznat i kao vranski priorat. Iz tih su krajeva uglavnom potjecali i vitezovi ivanovci.⁵

Zadarski bilježnički spisi i spisi zadarske komunalne kancelarije omogućuju i djelomičnu rekonstrukciju društvene strukture ostaloga stanovništva koje je bilo vezano uz vranski priorat, odnosno uz vranski distrikt. Uz same vitezove i drugo osoblje utvrde Vrane, ovdje je boravio i velik broj domicilnoga hrvatskog stanovništva naseljenog u podgrađu Vrane odnosno u podgrađu utvrde (obrtnici, trgovci), ali i seljaci u selima koja su pripadala vranskomu distriktu kao što su Zablacé, Blato, Tinj, Poškaljina i Pakoštané.⁶ Osim njih, na području vranskoga priorata postojao je, kako upućuju ovdje promatrana bilježnička vrela, i sloj bogatijega domaćeg stanovništva koje se svojim sposobnostima izdignulo iznad većine hrvatskoga seoskog stanovništva. Tako se, osim seljaka, zakupaca zemlje ili Morlaka, u vrelima spominju lokalni plemići, suci, knezovi, gospođe uz koje stoji pridjevnik *domine*, što jasno ukazuje na njihov istaknutiji društveni položaj u odnosu na neke druge slojeve stanovništva i slično. Takva se struktura poklapa i s podacima iz Vranskoga zakonika, gdje se, primjerice, spominje *iudex burgi castris Aurane*, koji se ima savjetovati s *unus homo pro quacumque villa*, dakle s jednim istaknutim predstavnikom ili starješinom svakoga sela u vran-

⁵ Hunyadi 2004: 21–22. Između 1314. i 1340. godine svi posjedi ukinutoga reda templara iz bivšega hrvatsko-ugarskoga preceptorata pripali su ivanovačkom prioratu. Bili su to posjedi Hresno, Gora, Dubica, Našice, Božjakovina, Szentlőrinc, Bõ, Keresztény, Ivanec, Lešnik i Vrana (Isti., 55). Važno je paziti na korištenje termina preceptorat za templarsko i priorat za ivanovačko administrativno uređenje. U odličnoj studiji o Vrani Lucijan Kos navodi da je vranski priorat posjedovao 50 većih imanja u 10 većih gradova te navodi najvažnije: Klis, Novigrad, Ostrovica, Sinj, Šibenik, Apatovac (Križevci), Bela (Varaždin), Božjakovina (Dugo Selo), Čakovec, Gacka i Modruša (Lika), Glogovnica (Križevci), Grabrovnica (Đurđevac), Ivanec, Pakrac, Slav. Požega, Spasovac (Senj), Susedgrad (Zagreb), Dubica na Uni i dr. Kos 1971: 4. O posjedima vranskoga priorata vidi i: Zaninović 1993: 30.

⁶ O selima u vranskome distriktu pisao je Franjo Smiljanić, koji je izradio i detaljnu kartu na kojoj su prikazani toponimi koji se odnose i na pojedina sela u sastavu vranskoga distrikta. U određivanju sela koja su u 14. stoljeću pripadala vranskomu distriktu, uz podatke iz bilježničkih izvora, oslanjam se i na podatke koji je iznio Franjo Smiljanić u: Smiljanić 1990: 319–333. Podgrađe Vrane u suvremenim se izvorima obično nazivalo *burgus* ili *borgo*, a lijepo je prikazano na mapi mletačkoga kartografa M. Pagana nastaloj oko 1520. godine. Na mapi je prikazano južno od same vranske utvrde u kojoj su boravili vitezovi ivanovci.

skome distriktu (Raukar 1972–1973: 372–373). Prema ovdje razmotrenim bilježničkim ispravama, čini se da je u vranskome distriktu već u 14. st. postojao neki oblik feudatara zakupnika, a spominju se i stanovnici podgrađa (*burgus*) kao zaseban sloj stanovništva vranskoga distrikta (*habitatores Aurane*) te *villani* u selima razasutima po distriktu. Nema sumnje da je istaknutu ulogu u društveno-pravnom životu vranskoga podgrađa imao *iudex Aurane*, koji se spominje već 1328. godine, i to vezano uz darivanje posjeda Skradinjaninu Kodulu de Spirangolo, kojemu je prior viteškoga reda ivanovaca u Vrani darovao *predium nostrum nomine Mihagram*, koji graniči s *monticulus Asrigno, Dobridol, locus vocatus Blato, Ocrign, mons Visoqui, locus Stenice, celsus vocatus Murna, fons vocatus Triglan te mons Gora*.⁷ Sve se to prilično podudara sa stanjem prikazanim u Vranskom zakoniku. Naime, i u odredbama Vranskoga zakonika iz sredine 15. stoljeća vrlo je izražena socijalna stratifikacija stanovništva kroz korištenje raznolikih termina socijalnoga karaktera kao, na primjer, *villani, vilani dalla Aurana o del suo distretto, datieri, feudatarii, vedove, pupilli orfani, villani del borgo dell' Aurana, habitator dell' Aurana, borghesani, Zudese, vice Zudese* itd. Naravno, tek bi se detaljnom analizom mogao odrediti društveni i pravni položaj svake od pojedinih spomenutih skupina i pojedinaca u okviru društvenoga uređenja vranskoga distrikta (Frejdenberg 1971: 14–19).

⁷ Kodul se u toj ispravi spominje kao *filius olim Luce de Spingarol*, a podrijetlom je bio *de Scardona*. Usto, bio je *nobilis vir* i *civis Iadre*. Kodul se spominje vezano uz napad *exercitus Chroatorum venit in obsidium Auranae*. Postojali su pokušaji da se ban Mladen poveže kao organizator i vođa napada hrvatske vojske na Vranu, ali to se ne čini vjerojatnim. Naime, napad se dogodio neposredno prije sastavljanja same isprave, a Mladen je bio zatočen u zatvoru već od 1322. godine. Iz isprave saznajemo da je Kodul bio na strani ivanovaca, odnosno hospitalaca, a za svoje zasluge dobio je spomenuti posjed koji mu je potvrdio Filip *de Gragna*, prior ivanovaca u Ugarskoj. U posjed su ga uveli, između ostalih, *Constisan, iudex Aurane, Bugius Iamomet, Tolsan iudex de Scorobit* (Skorobić) (Fejér VIII/3: 341–343, dok. 140). Inače, već u srpnju 1326. godine spominje se Vid, *filius Luce de Spingarolo*, dakle brat Kodula. Vid se u istoj ispravi spominje kao *canonicus Scardonensis* koji je vršio dužnost skradinskoga biskupa, a prema izboru kanonika skradinskoga kaptola. Ovi podatci ukazuju na uzdizanje ove obitelji koja kasnije stječe zadarški civilitet i nobilitet.

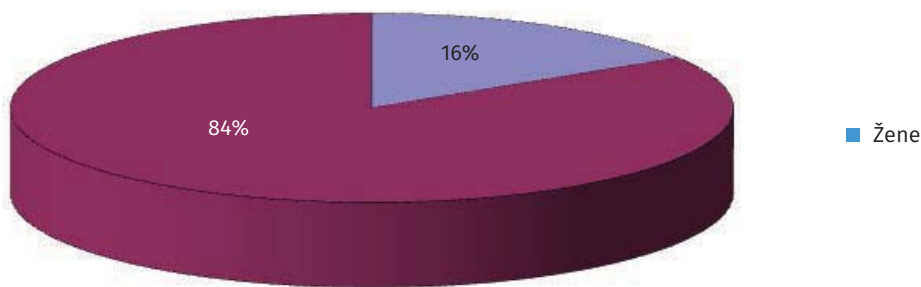
* * *

Oslanjajući se na bilježničke knjige više zadarskih notara od kraja 13. do početka 15. stoljeća⁸ u ovom ću radu vrlo kratko upozoriti na socijalnu strukturu, zanimanja, gospodarsko i društveno djelovanje pojedinaca koji su iz Vrane pristigli u Zadar bilo tek da sastave neku privatno-pravnu ispravu i vrate se u Vranu ili njezin distrikt bilo da se trajnije nastane i postanu *habitatores Iadre*.

Analizirajući veći broj privatno-pravnih isprava koje su zapisali zadarski bilježnici, naišao sam na određeni broj osoba iz Vrane ili vranskoga distrikta koje su na razne načine bile povezane sa zadarskom komunom. U promatranom razdoblju koje seže od 1289. do 1403. godine u bilježničkim knjigama uspio sam identificirati ukupno 56 osoba koje su bile podrijetlom s područja Vrane, a koje se u notarskim ispravama spominju 109 puta. Već i ovaj brojčani podatak kazuje da su stanovnici Vrane i vranskoga distrikta činili, imajući u vidu da se radi o razdoblju od više od jednoga stoljeća, relativno malen, ali ipak važan udio u ukupnome stanovništvu Zadra u promatranom periodu. Kao što ćemo vidjeti, posebno su neki od njih, koji

Grafikon 1

Osobe podrijetlom iz vranskoga distrikta u Zadru prema spolu

⁸ U radu je analizirano više objelodanjenih i neobjelodanjenih knjiga zadarskih bilježnika iz spomenutoga razdoblja. Od objelodanjenih razmotreni su sljedeći izvori: SZB I; SZB II; SZB III; AC I; AC II; IFVOZ; SR.

Od neobjelodanjenih bilježničkih spisa korišteni su sljedeći: Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Spisi zadarskih bilježnika (dalje: SZB), Petrus Perençanus, b. I i b. II (dalje: PP I i PP II), fasc. 1–16; DAZd, SZB, Petrus de Sarçana, b. II, fasc. 1–9 (dalje: PS II); DAZd, SZB, Iohannes de Casulis, b. I, fasc. I/1 (dalje: IC); DAZd, SZB, Artucius de Riugnano, b. V, fasc. 3 (dalje: AR); DAZd, Curia maior civilium, kut. 2, fasc. 3 i 5; kut. 4, fasc. 5; kut. 5, fasc. 10; kut. 6, fasc. 5.

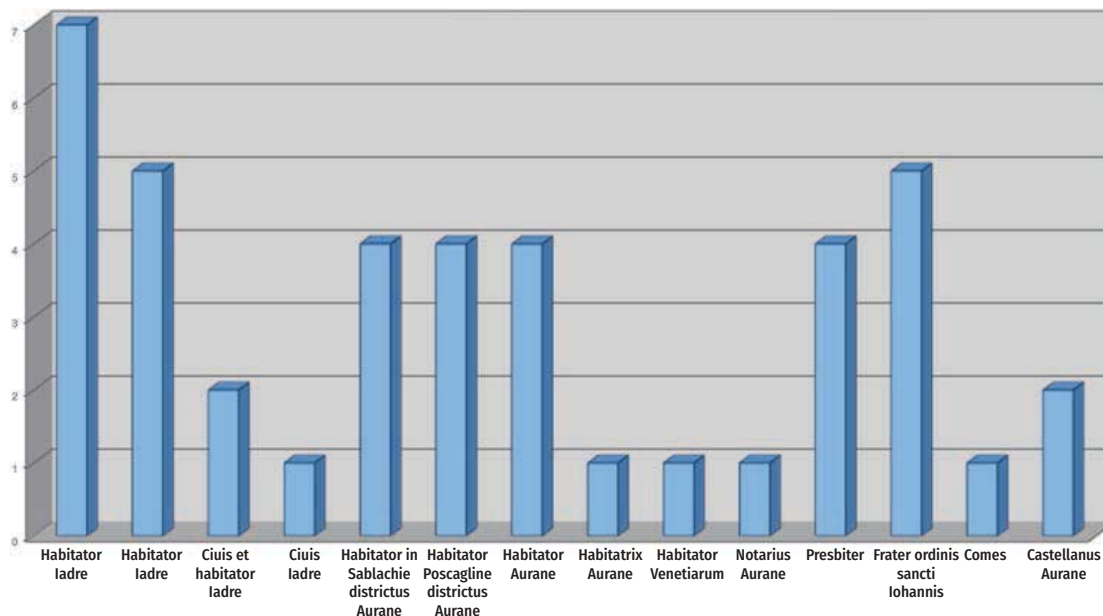
se u zadarskim notarskim ispravama spominju i više od deset puta, bili vrlo aktivni u svakodnevnom životu ove komune.

S obzirom na spol osoba podrijetlom iz Vrane koje su boravile u Zadru, a u skladu s uobičajeno znatno slabijom prostornom pokretljivošću žena u srednjem vijeku, zamjećuje se izrazita dominacija muškaraca (47 muškaraca prema devet žena) (vidi Grafikon 1). Unatoč činjenici da su prema koncu srednjega vijeka i žene sve više uključivane u prostornu mobilnost i putovanja, ne samo na kratkim, nego i na vrlo dugim relacijama, prije svega zahvaljujući hodočašćima pod zakonskim krilom Crkve, iz ovdje promatranoga uzorka uočava se da je pokretljivost žena u kasnosrednjovjekovnom svijetu još uvijek bila vrlo ograničena, uglavnom skućena na prostor domaćinstva, župe, sela ili grada u kojima su živjele. Prostorna mobilnost žena, pa čak i na relativno malim relacijama mjeranima u nekoliko desetaka kilometara, osobito ako se radilo o poslovnim putovanjima, želji za nastanjenjem u novoj sredini i slično, bila je još uvijek rijetka. Iznimke su bila putovanja čiji je razlog bila udaja, preseljenje cijelih obitelji, a osobito već spomenuta hodočašća. Naravno, prostorna nepokretljivost znatno je manje bila izražena kod žena iz visokih društvenih slojeva.

S obzirom na bilježenje mjesta podrijetla, valja reći da je većina osoba koje se spominju u raznim zadarskim bilježničkim spisima bila podrijetlom iz same Vrane, odnosno iz podgrađa (*burgus Aurane*), naselja smještena neposredno uz samu utvrdu Vranu. Naime, u 91 slučaju osobe podrijetlom iz Vrane koje su u Zadru boravile trajno ili privremeno u zadarskim bilježničkim ispravama mjesno su određene kao *de Aurana* ili *de Urana*. Kao što je naprijed istaknuto, podatci iz vrela ukazuju na to da je ovo podgrađe bilo društveno organizirano kao mali grad u kojem je živio uski sloj elitnoga stanovništva (suci, knezovi, plemići, *iobagiones castri*, svećenici), ali i veći broj obrtnika koje bismo uvjetno mogli nazvati građanskim slojem vranskoga podgrađa (doduše, Vranski zakonik iz sredine 15. stoljeća i ove građane povremeno naziva *villani*, baš kao i seljake iz sela u vranskom distriktu). Korist suživota stanovnika podgrađa i vitezova ivanovaca u utvrdi Vrani bila je obostrana jer su stanovnici *burgusa* mogli obavljati neke obrtničke, trgovačke, pa čak i pravne poslove za vranske vitezove, dok su u razdobljima nemira i ratova, kojima je 14. stoljeće, osobito njegov konac, obilovalo, u utvrdi mogli pronaći prilično sigurno utočište. Zapravo, čini se da je utemeljenje templarske, a potom i ivanovačke utvrde uzrokovalo određeni stupanj urbanizacije na području koje to zasigurno ne bi postiglo bez postojanja preceptorata, odnosno priorata Vrane.

Grafikon 2

Osobe iz vranskoga distrikta u Zadru prema društveno-pravnom položaju

Najstariji spomen neke osobe podrijetlom iz Vrane koja je boravila u Zadru zabilježen je u ispravi iz studenoga 1289., u kojoj se spominje Franjo, *frater de Domo Templi de Laurana* (SZB I, 167–168, dok. 137). Jasno, riječ je bila o vitezu templaru, a u spomenutoj ispravi Franjo se spominje kao osoba koja je svećeniku Vidu iz Raba čuvala neka njegova dobra. Samo godinu dana poslije, 1290., nalazimo jedan ugovor o naukovanju. Neki Kranče, sin pok. Saura iz Vrane, sklopio je ugovor kojim je dao svoga sina Radina na nauk kod zadarskoga kožarskog majstora Krševana (SZB I, 195, dok. 213). Isprava je tipičan naučnički ugovor razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka, pa je tako Radin imao kod Krševana izučiti kožarski zanat i vjerno služiti majstoru na razdoblje od osam godina. Ukoliko bi se Radin ponašao nemarno, lijeno ili čak bio i kradljivac, njegov otac Kranče obećao je isplatiti majstoru Krševanu kaznu od 10 malih libara ili oko jedan i pol dukat. Pritom je određeno da Radin za sve ono razdoblje tijekom kojega se nije ponašao primjereno ima služiti dvostruko duže vrijeme kod spomenutoga majstora. Usto, Kranče se obvezao da će u tom slučaju dati majstoru Krševanu jedan modij žita (*granum*) i jedan modij ječma (*ordeum*) (Isto). Majstor Krševan se, pak, ugovorom obvezao naučiti Radina kožarskom zanatu i dati mu slobodan otpust nakon ugovorenoga roka šegrtovanja *cum Dei benedictione*, te Radinu dati hranu, alat za posao, odjeću i obuču tijekom boravka kod majstora (Isto). Da će se Radinov otac Kranče pridržavati ugovornih obveza, jamčio je još jedan Vranjanin – Stipan, koji se naziva *fideiussor* Kranče i Radina pred majstorom Krševanom. Valjanost ugovora

Stipan je jamčio svom svojom imovinom (Isto). Nešto drugačiji slučaj bio je s Vidom iz Vrane, koji se u siječnju 1317. godine ugovorom obvezao na služenje zadarskomu trgovcu Jakovu iz Firma, i to na području talijanskih Marchi, na razdoblje od šest godina pod uvjetom da mu Jakov daje odjeću, obuću, hranu bez obzira na to je li Vid u nekom trenutku zdrav ili bolestan (SZB II, 102, dok. 222). Na kraju službe imao mu je dati još 16 malih libara ili oko dva i pol dukata za njegov rad (*fatiga*) (Isto). Osim šegrta i pomoćnih radnika,⁹ u Zadru su se nastanjivali i Vranjani koji su pripadali višim društvenim staležima. Tako se u jednoj ispravi iz 1350. godine, vezanoj uz dugovanje, kao svjedok spominje Petar *de la Vrana merzarius* (trgovac),¹⁰ koji je u zadarskoj astorei i u komunalnom distriktu posjedovao zemljišne posjede, vinograde,¹¹ a često se spominje i kao svjedok.¹² Uvijek se spominje kao *habitor Iadre*, osim jednom, i to u ispravi iz veljače 1354. godine, kada ga bilježnik Andrija *de Canturio* titulira kao *ciuis et habitator Iadre* (AC I, 337, dok. 208). No, u kasnijim bilježničkim ispravama Petar se ponovno uvijek spominje kao *habitor Iadre*, pa je spomenuti upis iz veljače 1354. godine poprilično neobičan ako se ima u vidu da su bilježnici pažljivo zapisivali podatke o pravnom i društvenom položaju svakoga pojedinca. Osobito je to važno s obzirom na veliku razliku u pravnom i društvenom položaju između osoba koje su bile *cives* i onih koje su bile *habitores*. Sam Petar spominje se u više od deset zadarskih bilježničkih isprava.

Jedan od istaknutijih Vranjana koji su tijekom 14. stoljeća boravili u Zadru bio je Pavao, *filius condam Petri Bochani de Laurana*, koji se prvi put spominje kao svjedok u jednoj ispravi koju je u listopadu 1353. godine zapisao bilježnik Andrija *de Canturio* (AC I, 187, dok. 113). Pavao se u zadarskim ispravama spominje u neprekinutom razdoblju do 1366. godine, i to redovito, osim u dva slučaja, kao *habitor Iadre*.¹³ Dakle, izvori upu-

⁹ U latinskim ispravama od 13. do 15. stoljeća naučnici (šegrta) i pomoćni radnici, koji su nekada već i stekli sve potrebne kvalifikacije za obavljanje nekoga zanata, nazivaju se istim latinskim terminom *famulus*. Međutim, naučnici se u ispravama iz tog razdoblja, i to na području od Istre do Dubrovnika, češće nazivaju *discipulus*.

¹⁰ Tom ispravom neki Guilelmo iz Firence, *habitor Jadre*, izjavljuje da mu je *domina Beriola*, udovica pok. Kolana Bona *dicti de Medio*, posudila 40 dukata. SZB III, 65, dok. 94.

¹¹ Tako se u jednoj ispravi (*permutatio*) iz svibnja 1356. spominje kako Nikola, svećenik katedralne crkve sv. Stošije u Zadru, sin Ivana Krševanića iz Zadra, mijenja s Petrom *de Laurana*, sinom pok. Ciprijana (*Zepriгна, Ciprianus*), stanovnikom Zadra, vinograd od 8 gonjaja na predjelu Fontane za kuću u četvrti sv. Jurja u Zadru. Radi se o kući koju je Petar iz Vrane posjedovao u Zadru, a u ispravi je opisana kao *uno domo copis coperta, posita Iadre in confinio Sancti Georgii*. AC I, 334–336, dok. 207.

¹² Kao svjedok se spominje u više isprava iz 1354. godine. Vidi, npr.: AC I, 337, dok. 208; 404, dok. 256; 411, dok. 261; 520, dok. 333.

¹³ Tako se u posljednjoj ispravi u kojoj se Pavao spominje, a koju je u rujnu 1366. godine sastavio Petar *Perençanus*, njegov društveni status određuje kao *nunc habitator Iadre*. PP

ćuju na to da je u Zadru živio dugo vremena, vjerojatno do smrti. U ispravi koju je u ožujku 1354. godine sastavio Andrija *de Canturio*, a kojom se nosač Mihovil iz Zadra obvezuje služiti na galiji umjesto nekoga Stjepana, sina pok. Cvitana, suca iz Oliba, i to za plaću koju će mu dati Mlečani i 10 dukata koje će mu dati Stjepan, Pavao iz Vrane navodi se kao *ciuis et habitator Iadre* (AC I, 377, dok. 236). U ispravi koju je 12 godina kasnije sastavio bilježnik Petar *Perençanus* u ožujku 1366., vezanoj uz darivanje nekoga zemljišnog posjeda na Ugljanu, Pavao se naziva *ser* i *ciuis Iadre*, što upućuje na ugledan položaj u zadarskom komunalnom društvu (PP I, b. 1, fasc. 1, 11–11'), ali već u sljedećoj i ujedno posljednjoj ispravi u kojoj se spominje, sastavljenoj u studenome 1366. godine, Pavao je ponovno tituliran kao *nunc habitator Iadre* (PP I, b. 1, fasc. 4, fol. 4–4'). Pavao je pripadao višem trgovačkom sloju u Zadru, bavio se vrlo unosnim poslom sa solanama, a u ispravama se spominje često i kao svjedok, jamac ili subjekt koji ugovara neke poslove. Tako se u jednom ugovoru koji je u ožujku 1354. zapisao Andrija *de Canturio* navodi kako se neki Ivan, sin pok. Hranislava iz Šibenika, stanovnik Zadra, obvezao Pavlu Bokanovu iz Vrane (*de Laurana*) da će u razdoblju od blagdana sv. Jurja u travnju do blagdana sv. Mihovila u rujnu raditi na Pavlovim solanama na otoku Ugljanu, u predjelu Sv. Andrija, uz obvezu davanja dvije trećine soli vlasniku Pavlu, a jednu trećinu Ivan ima pravo zadržati za sebe.¹⁴ Pavao je također posuđivao novac, pa se u jednoj ispravi iz ožujka 1354. godine spominje kako se Stanoj, sin pok. Koševića iz Pašmana, pastir na otočiću Sv. Marija, obvezuje Pavlu *de Aurana* u roku od 15 dana od sastavljanja ovoga ugovora vratiti dug od četiri dukata koja je od njega posudio.¹⁵ Pavao je posjedovao i vinograde u distriktu Zadra koje je davao *ad laborandum*, udio u trgovačkim brodovima, a vršio je i službu prokuratora. Tako se u ispravi sastavljenoj u lipnju 1354. godine spominje kako je zadarski ribar Karin, sin pok. Stojana, prodao Pavlu, sinu pok. Petra Bokanova iz Vrane, tri gonjaja vinograda i sva stabla tamo zasađena, smještena kod Sv. Andrije u zadarskom distriktu za cijenu od 12 malih libara i uz obvezu godišnjega davanja četvrtine uroda na ime zemljarine.¹⁶ Zanimljiva je isprava iz kolovoza 1354. godine kojom Zanin Rizo, sin pok. Dese iz Zadra i stanovnik Venecije, imenuje svojim zastupnikom Žuvu Ser-gijeva i daje mu punomoć da od Pavla iz Vrane (*de Vrana*) zatraži grimizni ogrtač koji mu je Zanin posudio kao zalog Augustu Malliju, stanovniku

I, b. 1, fasc. 4, fol. 4–4'.

¹⁴ AC I, 386–387, dok. 243. U ovoj ispravi Pavao se spominje kao *habitor Iadre*.

¹⁵ AC I, 391, dok. 246. I ovdje se Pavao spominje kao *habitor Iadre*.

¹⁶ AC I, 493–494, dok. 317. Pavao je opet *habitor Iadre*.

Venecije.¹⁷ U travnju 1355. godine bilježnik Andrija *de Cantuo* zapisao je ispravu u kojoj spomenuti Pavao, stanovnik Zadra, izjavljuje da mu je postolar Bartolomej, sin pok. Dragoslava iz Zadra, dao u polog devet dukata koje je Pavao imao čuvati tijekom Bartolomejeve službe na galiji (AC II, 76, dok. 45). U ovoj se ispravi Pavao naziva *nuncius* i *procurator*, a za Bartolomeja se navodi kako *iturus cum armata Venetiarum*. Bartolomej je ostavio novac Pavlu u slučaju da se ne vrati u Zadar *aliquo casu inopinato, videlicet morte, infirmitate aut captione vel alio casu*, a Pavao se obvezao taj novac dati Bartolomejevoj majci Matiji *usque ad sex menses post adventum armate predictae* (Isto). Sama se galija na kojoj je služio Bartolomej tada još pripremala u Zadru (*nunc armatur in Iadra*), a njezin je *supracomitus*, odnosno zapovjednik bio *Franciscus Moro* (Isto). Iz isprave sastavljene u srpnju 1355. godine saznajemo da je bio oženjen, ali da je povremeno i sam bio dužnik povelikih svota novca. O tome svjedoči isprava kojom je Marko Loredan, građanin i stanovnik Venecije, imenovao svojim zastupnikom Nikolu Draganova zvanog Čo iz Venecije u svim novčanim potraživanjima koja je imao od Zanela Balice, stanovnika Zadra, ali i u potraživanju 33 dukata koja su mu dugovali Pavao iz Vrane i njegova žena Rika.¹⁸ O tome da su Pavao i njegova žena Rika ipak bili dobrostojeći stanovnici Zadra i da je Pavao bio uspješan poslovan čovjek svjedoči jedan dokument sastavljen u veljači 1356. godine. Ovom se ispravom neka Tihoslava, kći pok. Jurja iz sela Suhoga, seljanka na posjedima kneza Grgura Kurjakovića, obvezala Pavlu Bokanovu iz Vrane, *habitori Iadre*, da će u idućih pet godina njezina kći Marica služiti u njegovu kućanstvu u Zadru.¹⁹ Ista isprava također

¹⁷ ... *unum guarnazium de scarlato fodratum pelle vulpina ab homine*. Nema sumnje da se radilo o vrlo vrijednom odjevnom predmetu koji su nosili samo muškarci iz viših društvenih staleža. AC I, 539–540, dok. 347.

¹⁸ *ducatos XXXIII ad monetas, quos habere debet a Paulo condam Petri Bochani de Aurana et a dona Richa eius uxore, habitatore Iadre*. AC II, 146–148, dok. 96.

¹⁹ *Tichoslava, filia condam Georgii de villa vocata Suchi, sub montana vilana domini comitis Gregorii condam Budislavi Curiaci ... promisit et se obligavit Paulo, filio condam Petri Bochani de Aurana, habitatori Iadre ... facere et curare modis omnibus cum effectu, quod Mariza, sua filia ... stabit et morabitur cum dicto Paulo usque ad quinque annos proxime futuros ad faciendum facta sua fideliter et solícite, secundum quod sibi preceptum fuerit per eum et suam uxorem; et quod fugam uel furtum non faciet ... et quod res dicti Pauli custodiet suo posse; ...Paulus promisit dictis Tichoslave et Marize presentibus pro ipsa Mariza stipulantibus ipsam Marizam tenere in domo sua et eam pascere cibo et potu decenter et debite secundum quod conveniet, et dare et soluere ipsi Marize pro mercede sua calzamenta et indumenta usque ad dictum terminum. Et finito termino ultra vestes et calzamenta...sibi dare libras decem parvorum....* AC II, 280–281, dok. 184. Ova je isprava zanimljiva i za istraživanje položaja sluškinja u bogatijim građanskim i patricijskim kućama u kasnosrednjovjekovnim dalmatinskim komunama.

svjedoči o Pavlovu vlasništvu nad nekom kućom u Zadru jer je *Actum Iadre in domo habitationis dicti Pauli* (AC II, 280–281, dok. 184).

Cijenjenom i isplativom obrtničkom profesijom, koja je u sebi sadržavala i određene elemente umjetnosti – zlatarstvom – bavio se majstor Kuzma, *filus condam Gregorii de Laurana*, koji je u Zadru, barem prema promatranom uzorku bilježničkih isprava, sigurno boravio u razdoblju od 1355. do 1366. godine. S obzirom na pravni i društveni položaj, Kuzma se u četiri isprave redovito spominje kao *habitor Iadre*. Prvi se put spominje u lipnju 1355. godine kao svjedok u ispravi kojom se prodaje neki vinograd, i to kao *aurifex* (AC II, 125, dok. 78). No, već u sljedećoj ispravi u kojoj se pojavljuje kao protagonist, vezanoj uz uzimanje dječaka na nauk i sastavljenoj u kolovozu iste godine spominje se kao *magister aurifex*, što zapravo govori o nedosljednosti, odnosno određenoj nepozornosti i nezainteresiranosti bilježnika, ne samo zadarskih, da uvijek točno i istovjetno bilježe privatne podatke vezane uz pojedine osobe (AC II, 153–154, dok. 101). Primanje šegrta na nauk u određenoj je mjeri i pokazatelj ugleda i cijenjenosti nekoga majstora u urbanoj zajednici, pa je zato na ovom mjestu vrijedno prikazati detaljan sadržaj ove isprave. Ugovorom se Produl, sin pok. Jadrija iz Zadra, obvezao zlatarskom majstoru Kuzmi iz Vrane, stanovniku Zadra, da će u idućih pet godina kod njega izučavati zlatarski obrt. Zauzvrat, majstor Kuzma će Produlu pružiti smještaj, hranu i alat, što je bilo uobičajeno za ugovore o naukovanju. Ono što je osobito zanimljivo u ovom ugovoru jest sama naslovna formula isprave koja glasi: *pro Produlo aurificie et pro Cusma aurifice* (Isto). To, naravno, znači da je Produl već bio zlatar, ali ne i majstor, pa je kod Kuzme želio izučiti zlatarski zanat i svoje vještine dovesti na višu razinu. Produl se nadalje obvezao da će kod Kuzme služiti *usque ad quinque annos proxime futuros, ad adiscendum artem aurificis*, dakle kako bi usavršio svoje zlatarske vještine, da će poslušno služiti majstoru, da neće biti neposlušan i krasti. Sa svoje strane Kuzma se obvezao da će Produla *bona fide instruere in arte predicta et ipsum tenere in domo sua et vestire et calciare ipsum ... et eodem termino finito et sibi dare omnia capita utensilium artis predictae* (Isto). Dakle, radi se o doista lijepoj i ne toliko čestoj vrsti isprave iz koje možemo iščitati ne samo suhoparne podatke tipične za ugovore o šegrtovanju, nego i steći određene spoznaje o težnjama mladih ljudi da napreduju u svom poslu i o spremnostiiskusnih majstora da svoje znanje prenesu na mlađe generacije. Pritom, naravno, ne treba isključiti veliku obostranu korist od sklapanja ovakvoga ugovora. Nakon što se još jednom spominje iste, 1355. godine, i to kao svjedok pri prodaji neke zemljišne čestice, Kuzmu ne nalazimo u promatranim vrelima sve do 1366. godine. U rujnu te godine sastavljena je isprava iz koje saznajemo još intimnih pojedinosti iz života ovoga majstora. Iz isprave sastavlje-

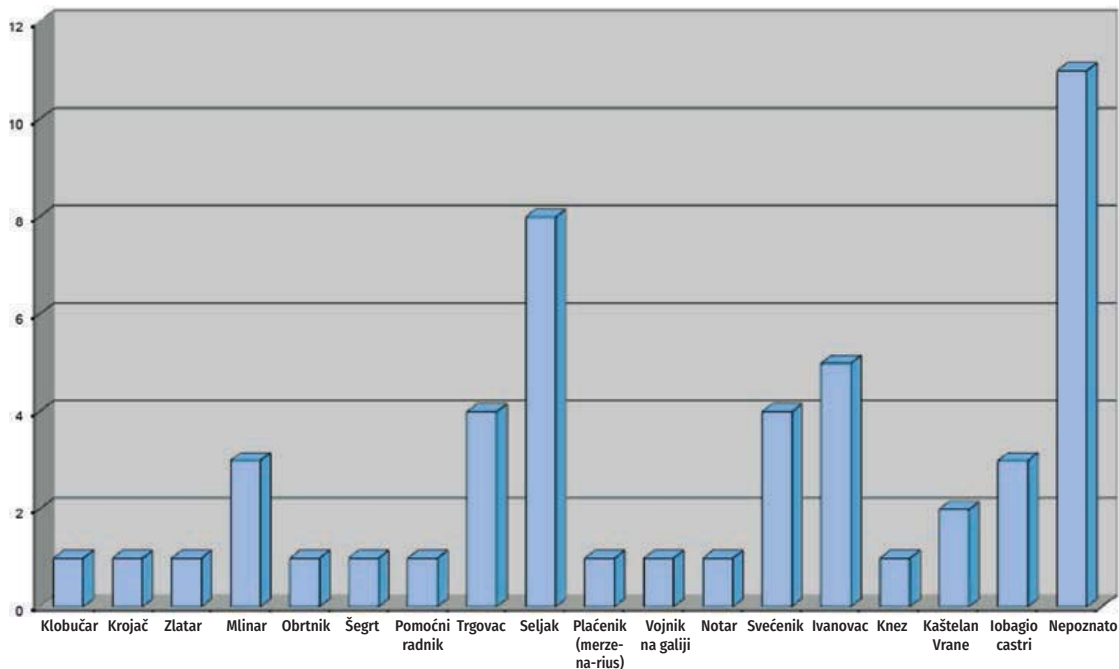
ne u rujnu spomenute godine saznajemo da je Kuzma bio udovac, što znači da je u Zadru živio s obitelji, ali nakon smrti njegove prve žene, bilježnik Petar *Perençanus* zapisuje ugovor iz kojega saznajemo da se Kuzma oženio drugi put, i to Zadrankom Margaritom, koja je također bila jednom udana te je ostala udovica (PP I, fasc. 4, fol. 4-4'). Iz prvoga braka imala je i kćer Katarinu. I Kuzma je u prvom braku imao sina Krešula. Ovim ugovorom, sastavljenim u kolovozu 1366. godine, Kuzma i Margarita dogovaraju se o udaji *Chatarinam cum peruenerit ad etatem legiptimam ipsi Cresulo in uxorem legiptimam et dictum Cresulum in accipiendo ipsam Chatarinam in eius uxorem legiptimam i to secundum ordinamenta et mandata sancte Romane ecclesie* (Isto). Dakle, supružnici Kuzma i Margarita ovom ispravom dogovaraju brak između svoje djece Krešula i Katarine kada ona postane punoljetna, što je bilo dopušteno i u skladu, kako je naglašeno u ugovoru, s kanonskim pravom. Iz svega što je rečeno o Vranjaninu Kuzmi, može se pretpostaviti da je on ostao živjeti u Zadru, gdje obavljao ugledan i financijski isplativ posao, zasnovao novu obitelj sa Zadrankom i dobro se uklopio u zadarski komunalni život.

Osim spomenutih Petra, Pavla i Kuzme, koji se u zadarskim bilježničkim ispravama spominju vrlo često ili nerijetko, a čiji se život u Zadru može relativno dobro rekonstruirati, u promatranom uzorku nailazimo i na brojne Vranjane koji se u notarskim knjigama spominju tek nekoliko puta ili samo jednom. Neki od njih uklopili su se u zadarsko društvo kao istaknuti pojedinci. Tako za neke Vranjane znamo da su boravili u Zadru, tamo su poslovali, ali iz izvora nije moguće dokučiti jesu li se u zadarskoj komuni nastanili zastalno, privremeno ili su boravili tek nekoliko dana u vrijeme obavljanja nekih poslova. Jedan je takav slučaj onaj Luke, sina *condam Philipi de Aurana*. Naime, Luka je 1385. godine bio sudionik u jednom sporu vezanom uz trgovački posao. Zadarski tribun Filip *de Rosa* podnio je izvješće da je po nalogu zadarskih rektora izvršio presudu koju su donijeli suci komunalne kurije u lipnju 1385. godine, a prema kojoj je sukunar Križan, sin pok. Martina iz Zadra, tražio od Luke pok. Filipa iz Vrane da mu isplati 150 zlatnih dukata za određenu količinu tkanine koju je Luka kupio od Križana.²⁰ Presuda je izvršena uvođenjem Križana u posjed jedne Lukine kuće u Zadru 1386. (DAZd, Curia maior civilium, Procesi, kut. 2, fasc. 3, fol. 30²-31). Iz ove isprave proizlazi da je Luka bio bogat čovjek i uspješan u svom poslu, ali u ovom se slučaju radilo o golemoj svoti od 150 dukata koju nije bilo lako vratiti pa iz isprave, sastavljene u siječnju 1386. godine,

²⁰ DAZd, Curia maior civilium, Procesi, kut. 2, fasc. 3, fol. 30²-31. Na ovom mjestu najljepše zahvaljujem kolegi dr. sc. Tomislavu Popiću, koji mi je omogućio pristup ovom izvornom materijalu, koji je on sam detaljno proučio.

Grafikon 3

Profesije muškaraca iz vranskoga distrikta koji se spominju u zadarskim notarskim spisima

saznajemo da je Luka izgubio vlasništvo nad polovicom kuće. Naime, kao što saznajemo iz ove isprave, tribun Franjo *de Gusco* podnio je izvješće da je po nalogu rektora izvršio presudu koju su donijeli kurijalni suci 1. lipnja 1385., prema kojoj je suknar Križan tražio od Luke pok. Filipa iz Vrane da mu isplati 150 zlatnih dukata za određenu količinu tkanine koju je Luka kupio od Krisijana (DAZd, Curia maior civilium, Procesi, kut. 2, fasc. 3, fol. 35'). Presuda je izvršena uvođenjem Križana u posjed polovice jedne Lukine kuće u Zadru. Dana 27. siječnja 1386. godine Pavao, *preco communis Iadre*, podnio je izvješće da je na zahtjev Križana ponudio Luki otkup rečene kuće te mu naložio da izađe iz posjeda u roku koji je propisan. No, činjenica da je Luka u Zadru imao kuću, čini se, ne samo jednu, kazuje da je bio stanovnik grada Zadra iako je možda povremeno boravio i u vranskom podgrađu. Za razliku od Luke, neki su Vranjani poslovali sa Zadranima, ali se nisu nastanili u gradu Zadru. Ilustrativan je primjer onaj zabilježen u ugovoru iz listopada 1376. godine kojim su Rajner, *filius Mirossii de Aurana* i Tomazije, *filius Stanislai de Aurana*, obojica *habitatores in Aurana* uzeli u zakup od zadarskoga patricija Pavla *de Drechia ad locandum unum mollendinum et unam scuppam positis ad Auranam hinc ad unum annum* pod uvjetom da pošteno rade i održavaju mlin te zadarskom patriciju Pavlu predaju dogovoreni godišnji prihod (PS II, b. 2, fasc. 6, fol. 6). Vrlo je zanimljivo da je prije njih isti mlin u zakupu držao Mihovil *notarius de Aurana de Blachiano* (Isto), što još jednom ukazuje na to da se u podgrađu Vrane

razvila određena urbana društvena struktura i uređenje slično ostalim gradskim sredinama Dalmacije. O tome svjedoče i dvije isprave iz ožujka 1382. godine vezane uz Katarinu *de Aurana* (IC, b. I, fasc. I/1, fol. 21'). Ova *domina, relicta comitis Philippi de Aurana*, odnosno *de Laurana*, prvo je kupila u selu Crnom u zadarskome distriktu jedan vinograd za svotu od 130 libara ili oko 20 dukata, a zatim od Marka, kožara iz Zadra *capita vituum positum sub Monte Ferrei*²¹ za 83 male libre ili oko 12 dukata (IC, b. I, fasc. I/1, fol. 23'). Dakle, Katarina je bila bogata, a Filip je, kao vranski knez, vjerojatno bio pri vrhu društvene hijerarhije u podgrađu i selima vranskoga distrikta. No, niti jedna od ovdje spomenutih osoba nije bila *habitor* ili *habitorix* *Iadre*, već su sve definirane ili kao *habitatores in Aurana* ili kao *de Aurana/Laurana*, što ukazuje na to da su bile trajno nastanjene u Vrani.

Važan aspekt razmatranja stalnih ili privremenih doseljenika iz Vrane i vranskoga distrikta u Zadru i na području zadarskoga distrikta predstavlja analiza njihovih profesija ili zanimanja. S obzirom na to da je najveći dio pojedinaca i njihovih zanimanja spomenut tijekom raščlambe drugih aspekata koji su razmotreni u ovom radu, ovdje ćemo reći nekoliko riječi o pojedinim skupinama profesija te o onim muškarcima koji nisu spomenuti u drugim dijelovima teksta. Ukupno je u promatranom uzorku zadarskih bilježničkih spisa spomenuto 50 muškaraca podrijetlom s područja Vrane i njezina distrikta, ali se za njih 11 ne navodi zanimanje (vidi Grafikon 3). Promatramo li profesije prema određenim skupinama, može se reći da je najveći udio zanimanja otpadao na poljoprivredne djelatnosti, dakle najčešće se spominju seljaci koji su se nastanili u Zadru i kupili neke zemljišne čestice, vinograde i maslinike ili se pak radilo o osobama koje su zemljišne posjede uzimale u najam na obrađivanje. Ovdje navodimo jednu ispravu koju je u siječnju 1377. godine zabilježio notar Petar *de Sarçana*, a koja pokazuje da su se vlasništva nad pojedinim selima, bez obzira na to jesu li pravno bila u sastavu vranskoga ili zadarskoga distrikta, povremeno preklapala. Naime, u ovoj je ispravi navedeno da zadarski patricij Krševan *de Qualis*, uz pristanak svoje majke Marije, prodaje drugom uglednom zadarskom patriciju Andriji *de Grisogonis* *vnam eius villa de gognaiis centum et si plus uel minus ... cum omnibus et singulis terris, vineis, pratis, pastinis, aquas, nemoribus, montibus et omnibus suis iuribus et actionibus ... positam in Sicoua*, odnosno u selu Sikovu koje se tada nalazilo u zadarskome distriktu, ali je povremeno bilo u sastavu vranskoga distrikta (PS II, b. II, fasc. 7, fol. 17). O graničnom smještaju sela Sikova kazuje i navod iz iste isprave prema kojem Sikovo *de borea* graniči s *possessiones domini prioris de Aurana* (Isto). Svota koju je Krševan dobio od Andrije za spomenuto selo i sve

²¹ Čelopek je posjed koji se nalazio u današnjoj zadarskoj gradskoj četvrti Sokin brig.

posjede u njegovu sastavu bila je *florenorum centum et quinquaginta auri* (Isto), što zorno govori o financijskoj snazi pojedinih zadarskih patricijskih obitelji u razdoblju kada je komuna bila pod gospodstvom kralja Ludovika I. Anžuvinca. Sljedeću veću skupinu čine razni zanatlije (klobučari, krojači, zlatari, šegrti, pomoćni radnici). Većina njih je spomenuta u radu, a ovdje još navodimo Petra *de Aurana*, koji je po zanimanju bio *capelarius* odnosno klobučar, a spominje se u jednoj ispravi iz lipnja 1382. godine kao dužnik *olim Damiani zimatoris* (rezač sukna), vanbračnoga sina zadarskoga patricija (*de natura*) Zanina *de Calcigna*, kojemu je Petar ostao dužan *ducatum* I (IFVOZ, 334, dok. 49). Nešto brojniju skupinu stanovnika Vrane u Zadru činili su i trgovci (četiri osobe), a spomenuti su u ovome radu. Naravno, u bilježničkim spisima nailazimo i na povremene zabilješke o svećenicima i redovnicima odnosno vitezovima templarima i ivanovcima koji su redovito definirani kao *de Aurana/de Vrana/de Laurana*, a dolazili su u Zadar najčešće kako bi obavili neke poslove i sastavili isprave kod zadarskih bilježnika. Ukupno smo u promatranom uzorku naišli na devet takvih slučajeva, a ovdje ih spominjemo tek nekoliko. Svakako valja spomenuti ispravu iz studenoga 1289. godine, u kojoj se spominje prvi (i jedini) pronađeni vranski templar u zadarskim bilježničkim spisima. Radilo se o templaru Franji *de Luarana*, koji se spominje u ispravi kojom neki svećenik Vid iz Raba izabire prokurateure svojih dobara te napominje da su neka njegova dobra kod redovnika Franje iz Vrane (*Franciscus de Laurana de Domo Templi*) (SZB I, 167–168, dok. 138). Kako su početkom 14. stoljeća templari nasilno raspušteni, ponajviše zahvaljujući spletkarenju francuskoga kralja Filipa IV. i njemu sklone crkvene hijerarhije, razumljivo je što se od tada u ispravama spominju samo ivanovci. U jednoj ispravi iz ožujka 1355. godine koju je sastavio Andrija *de Cantuo* spominje se Petar *Ferantus de Monte Pesulano* (danas Montpellier), *servitor prioris Aurane*, koji je tada bio Baldwin Cornuto (Zaninović 1993: 38). Pojam *servitor* ovdje vjerojatno označava neku vrstu priorova službenika, a isprava također ukazuje na prilično čvrste veze ne samo gospodarske, već i osobne, između Vrane i Zadra jer njome Petar Ferantus imenuje Zanina, sina Kože *de Porde* svojim zastupnikom u sporu s izvršiteljima oporuke preminuloga zadarskog patricija Vučine *de Matafarris* (AC II, 44–45, dok. 21). Osobito zanimljivu ispravu sastavio je u lipnju 1376. godine Petar *de Sarçana*. U ispravi se spominje kako Rajmond *de Belmontis, prior hospitalis sancti Iohannis Ierosolimitani in partibus Hungarie et Sclauonie*,²² izabire ni manje ni više nego znamenitoga i učenoga

²² J. Zaninović navodi da je Rajmund Bellmonte bio vranski prior od 1370. do 1374. i zatim 1384. godine, no iz ove isprave saznajemo da je prior bio i 1376. godine, a možda čak i do 1378. godine, kada je prior postao Ivan od Paližne. Naime, za razdoblje od 1375. do

Zadranina *ser Paulinum de Paulo, ciuem Iadre*, odnosno Pavla Pavlovića za svoga prokuratora u svim poslovima koje ima u Zadru.²³ Spomenuti bilježnik Petar *de Sarçana* zapisao je sredinom 90-ih godina 14. stoljeća i na samome početku 15. stoljeća dvije zanimljive isprave za zadarski kaptol, u kojima se spominju dvojica kaštelana Vrane – Ivan *Antimusseuich* (Antimuš, Antimov) i Filippelo de Gata iz Napulja.²⁴ Naravno, obje su isprave zanimljive jer spominju najvažnije vojne zapovjednike jedne snažne utvrde ivanovaca i time upotpunjavaju naše spoznaje kako o osobama koje su obnašale dužnost vranskih kaštelana tako i povijesne okolnosti u kojima su spomenute u zadarskim vrelima.

Kao što je već rečeno, mali udio doseljenika iz Vrane u Zadar činile su žene. Uz već spomenute, navedimo još nekoliko primjera. U jednoj ispravi vezanoj uz sudski proces, sastavljenoj u lipnju 1398. godine i vezanoj uz naplatu prodanih nekretnina, spominje se Cvita, udova Ivana Karpelića iz Vrane, *de Aurana*, koja je u zadarskom komunalnom društvu pripadala stanovnicima jer je definirana kao *habitatrix Iadre* (DAZd, Curia maior civilium, Prosesi, kut. 5, fasc. 10, fol. 227–227'). Cvita je, zajedno sa svojom braćom Jurjem i Cvitanom Petešić, stanovnicima Zadra, kupila od Kreše Malog iz Zadra jednu kuću, i to pod uvjetom da Cvita ima posjedovati jednu polovicu, a njezina braća Juraj i Cvitan drugu polovicu te kuće. Kako sestra i braća nisu za ovu kuću isplatili čitav ugovoreni iznos, Krešo Mali je od njih tražio da mu isplate još 50 libara malih (oko osam dukata) koje su ugovorom bili dužni (Isto). U lipnju 1370. godine u jednoj ispravi koju je zabilježio Petar *Perençanus* spominje se neka Marica podrijetlom *de Laurana* i *habitatrix Iadre* (PP I, b. 1, fasc. 16, fol. 23). Iz isprave saznajemo da je Marica bila neudana žena koja je na razdoblje od jedne godine iznajmila zadarskomu patriciju Damjanu *de Nassis vnam suam domum positam Iadre iuxta domum dicti ser Damiani cum suis confines pro dicto vno anno*, i to za jedan zlatni dukat. Unatoč

1377. godine Zaninović ne navodi ime priora, pa je moguće da je Rajmund bio prior sve do 1378. godine. Zaninović 1993: 38.

²³ PS II, b. II, fasc. 5, fol. 6'. Ova je isprava svakako važna i za daljnje prozopografske analize Pavla Pavlovića, o kojem je već i napisano nekoliko vrlo dobrih radova. Vidi: Šišić 1904: 1–59; Anzulović 1995: 75–140; Karbić i Čoralić 1998: 63–75.

²⁴ SR, 118, dok. 50; SR, 168, dok. 35. Ivan Antimušević bio je podrijetlom iz šomođske županije u južnoj Ugarskoj. U razdoblju od 1397. do 1398. vršio je dužnost križevačkoga župana, a od 1398. godine bio je još i zagrebački župan te slavonski i hrvatski podban, potom i vicepalatin. U ispravi iz veljače 1395. godine on se spominje kao *castellanus Aurane* te jedna od najvažnijih osoba u pratnji dalmatinsko-hrvatskoga bana Nikole Gorkanskog, koji se tada nalazio u Zadru i sudjelovao u raspravi u Velikome vijeću. U ispravi iz listopada 1403. godine Filippelo se spominje kao *castellano d'Aurana* u kontekstu darovanja sela Praskvić od strane Alojza *de Aldemarisco*, kraljevskoga namjesnika, zadarskom patriciju Gabrielu de Nosedrogni.

činjenici da je posjedovala nekretninu u Zadru, što je bio najvažniji kriterij za stjecanje civiliteta, Marica se nije, kao i mnogi drugi Vranjani u istoj situaciji, izdignula u status civis. Vrlo sažete podatke nalazimo i o nekim drugim Vranjankama koje su na neki način bile povezane sa zadarskom komunom. Tako se u ožujku 1375. godine spominje neka Marija, *relicta Iohannis*, a oboje su bili *de Aurana* (IFVOZ, 272, dok. 34). Marija i njezin pokojni muž Ivan spominju se u inventaru dobara patricija Petra *de Lemessis*. Naime, kao što se vidi iz njegova inventara dobara, Petar je posjedovao jedan dokument *scriptum per Michaelem Leonardi*, i to 7. ožujka 1323. godine, dakle 52 godine prije sastavljanja inventara dobara, u kojem se kazuje da je Marija, udovica Ivana iz Vrane, *fecit finem Francischo de Lemessis* (otac Petra) *de napis quinque de argento* (Isto). U veljači 1354. godine spominje se Marija, žena tada pokojnoga i ovdje već spomenutoga skradinskog, vranskog i zadarskog uglednika Kodula *de Spingarolis de Vrana* (AC I, 338, dok. 209). U ovoj ispravi *domina* Marija *de Spingarolis* izabire *dominam* Riku *Coppo*, ženu Pavla iz Vrane za svoju zastupnicu u parnici vezanoj uz dobra pokojne zadarske patricijke Palmucije, udovice Mihe *de Rose* (Isto).

Uz spomenute žene podrijetlom iz Vrane, u promatranom uzorku nailazimo i na veliki broj muškaraca koji su privremeno ili stalno boravili u Zadru, ali se spominju sporadično, tek u jednoj ili dvije isprave iz kojih je teško dokučiti njihov položaj unutar zadarske komune. Tako se u siječnju davne 1290. godine spominje Desko, *filius condam Petri de Laurana et nepos Brathie de Belgraddo* (SZB I, 199–200, dok. 222). Ugovorom sastavljenim u zadarskoj bilježničkoj kancelariji Bratija sin pok. Damjana iz Biograda i *habitor Iadrensis* darovao je sve svoje posjede, kako vinograde tako i druge zemljišne čestice, svojim nećacima Desku iz Vrane i Stipanu, sinu pok. Dragoslava de Blačano (selo u vranskome distriktu), i to pod uvjetom da mu spomenuta dvojica kao i njihovi nasljednici svake godine s darovanih posjeda donesu u Zadar (*hic in ciuitate Iadre*) četiri modija dobrog žita i četiri modija dobrog ječma (Isto). Žito i ječam trebali su biti dovezeni u Bratijinu kuću u Zadru na njihov trošak do blagdana Velike Gospe, a nakon Bratijine smrti spomenuta dvojica morala su davati njegovoj ženi Radoslavi godišnje 30 malih libara (oko 4 dukata) (Isto). Bratija također određuje da se nakon njegove smrti spomenutim nećacima imaju darovati svi spomenuti posjedi kao i *locum meum totum, positum in Iadera in confinio sancti Siluestri* (Isto). Desko i Stipan bili su obvezni pošteno obrađivati njegov vinograd smješten u Biogradu (*de Belgraddo*), a od ukupnoga prihoda dobivenog od vinograda njemu su morali u Zadar na svoj trošak dostaviti tri četvrtine prihoda. Konačno, Bratija je odredio da nakon njegove smrti svi njegovi vinogradi i zemlje imaju pripasti dvojici nećaka (Isto). U veljači 1350. godine nailazimo na Diska, koji je bio

filius condam Martini de Chrasciane, odnosno iz Hrašćana u vranskome distriktu (SZB III, 114, dok. 164). Disko se spominje u ugovoru o zakupu kojim su zadarski patriciji Marin, sin pok. Grizogona, i njegov brat Nikola uz pristanak njihove majke Kače dali u zakup spomenutom Disku neki vinograd smješten *ad Sicoua*,²⁵ a koji je na jugu graničio s *terra hospitalis Aurane*. Disko je, naravno, obećao pošteno obrađivati i okopavati rečeni vinograd te Marinu i Nikoli kao i njihovim nasljednicima davati svake godine jednu četvrtinu svih prihoda. Ako bi Disko nešto nezakonito otuđio s tog vinograda, morao je platiti kaznu od šest perpera (SZB III, 114, dok. 164). Sličan je ugovor o zakupu u travnju iste, 1350. godine, sastavio Prfša, *filius condam Buchinich*, za kojega je zapisano da *stat ad Sablachia*.²⁶ Prfša je sklopio ugovor o zakupu vinograda s istim zadarskim patricijima Marinom i Nikolom, a sam vinograd veličine četiri gonjaja nalazio se u zadarskome distriktu u već spomenutom selu Sikovu (*ad Sicouam*), koje s juga graniči *cum prioris Aurane* (SZB III, 157, dok. 231). Ugovorom se Prfša obvezao da će održavati i obrađivati vinograd te davati braći godišnje jednu četvrtinu svih prihoda s vinograda, a ukoliko bi otuđio dio prihoda, tada je imao platiti kaznu od 100 malih solida (Isto). U studenome 1354. godine nailazimo na još jedan ugovor o naukovanju koji je zapisao notar Adrija *de Cantuo*. Ugovorom se Pavao Zoto *dictus Mensig* iz sela Zablaća u vranskome distriktu obvezao zadarskom stanovniku i postolaru Mateju da će svoga sina Jurja dati Mateju na nauk postolarskoga obrta (AC I, 604–605, dok. 391). Njegov sin Juraj imao je u vrijeme sastavljanja ugovora 16 godina, dakle bio je punoljetan, ali ipak nije bio protagonist odnosno ugovorna stranka. Kao što je rečeno, Pavao je obećao da će Juraj *stabit et morabitur cum predicto Matheo usque ad annos sex...ad adiscendum artem calegariam* (Isto). Sankcija predviđena za nepridržavanje ugovora od strane Pavla, ako bi Juraj krao i bio nediscipliniran, bila je 25 libara malih ili nešto manje od četiri dukata. S druge strane, postolar Matej ugovorom je obećao *ipsum Georgium tenere in domo propria et ipsum pascere et nutrire et vestire et calciare condecenter secundum eius facultatem omnibus expensis ipsius Mathei, et ipsum instruere bona fide in arte predicta...et in fine sex annorum unam clamidem, unam gonelam et duos caligas pani valoris grossorum III pro quolibet brachio et duos subtillarios novos* (Isto). U ispravi sastavljenoj u rujnu 1369. godine spominje se Jakov, *filius condam Andree de Laurana* (PP, b. 1, fasc. 12, fol. 9-9'). U njoj se kaže da je Vranjanin Jakov prodao trgovcu Banuciju *de Firmo*, stanovniku Zadra, *staria centum*

²⁵ Sikovo, selo pored Rogova, nekad dio sidraške županije, ali u ovdje promatranom razdoblju u sastavu zadarskoga distrikta.

²⁶ Selo Zablaće kod Vrane.

boni et puri olei ad mensuram Iadre pro precio solidos sex et denarios sex paruorum pro quolibet stario te je potvrdio da je za ulje u cijelosti isplaćen od strane talijanskoga kupca. U studenome 1375. godine dugogodišnji zadarski bilježnik Petar *de Sarçana* zabilježio je ugovor između Ivana *Puieuich* iz sela Hraščane, koji je bio *homo prioris de Laurana*, što znači da je bio povezan odnosno podložen prioru vranskih ivanovaca, i zadarskoga stanovnika i ljekarnika (*speciarius*) Jakomela Amatusa, koji je bio *filius magistri Petri Pauli speciarii de Roma* (Isto). Ugovorom se Ivan obvezao da će čuvati i brinuti se o *vnam vaccham pregnantem et unam uitellam*, kao i o svojoj ostaloj stoci koja će se oteliti u razdoblju od četiri godine. Ivan se također obvezao da će svake godine davati Jakomelu *unum decaletrum casei*, odnosno sira po svakoj kravi koju je čuvao. Na kraju ugovorenoga roka od četiri godine Ivan je imao vratiti Jakomelu kako spomenutu kravu i tele tako i polovinu nove teladi, a ostalo je mogao zadržati za sebe (Isto). Spomenimo na kraju ovoga kratkog prikaza osoba podrijetlom iz Vrane čiji je život bio povezan uz zadarsku komunu, a koje se samo jednom spominju u zadarskim bilježničkim ispravama, još i Tomazija, sina Stanislava, iz Vrane, koji se u jednoj ispravi iz prosinca 1376. godine spominje kao *habitor in ortis Iadre*, odnosno kao stanovnik u zadarskim vrtovima (PP, b. II, fasc. 6, fol. 6). Ugovorom je Tomazije prodao zadarskoj patricijki Čoti, *uxoris condam Colani Cose de Begna vnem quartam partem ex tribus suis quartis partibus quas dixit habere de heditio et domo cuiusdam molendini et de macinis et ordignis ac de omnibus suis pretii heditii za svotu od librarum quindecim solidorum X paruorum* (Isto). Iako bi se mogao spomenuti još niz osoba podrijetlom iz Vrane ili iz sela u vranskome distriktu, smatram da su ovdje predstavljeni primjeri jasni pokazatelji čvrste gospodarske povezanosti, ljudske međuovisnosti između Vrane i Zadra kao i mobilnosti stanovništva u oba pravca, iako dominantno prema zadarskoj komuni kao atraktivnom i prosperitetnom urbanom središtu na istočnoj obali Jadrana u razdoblju od kraja 13. do početka 15. stoljeća.

No, kako bi se stekla što cjelovitija slika o vransko-zadarskoj povezanosti u radu koristim i nekoliko oporuka osoba podrijetlom iz Vrane koje su sastavile svoje posljednje volje u zadarskim bilježničkim kancelarijama. Oporuke su, s obzirom na raznolike vrste privatno-pravnih bilježničkih isprava, nesumnjivo najbogatiji izvori podataka o raznolikim aspektima svakodnevnoga života pojedinca u razvijenom i kasnom srednjem vijeku.²⁷ Ukoliko uz oporuke postoje sačuvani još i inventari dobara jednih i istih osoba,²⁸ mogućnosti su njihova istraživanja goleme, a njihovo usporedno

²⁷ O srednjovjekovnim oporukama, područjima i metodama njihova istraživanja vidi, na primjer: Ladić 2012.

²⁸ O srednjovjekovnim inventarima dobara, područjima i metodama njihova istraživanja

razmatranje pruža uvid u gotovo sve skrivene kutke srednjovjekovne prošlosti kako pojedinaca tako i društava. U promatranom uzorku bilježničkih isprava uspio sam pronaći četiri takve oporuke, ali, nažalost, ne i inventare dobara Vranjana i Vranjanki u Zadru. Treba pritom reći da su samo dvije oporuke cjelovite, dok se druge dvije spominju samo u kontekstu izvršavanja oporučnih legata. Prva oporuka osobe iz Vrane sastavljena je u svibnju 1348. godine, dakle u trenutku kada je “crna smrt” dostigla svoj strašni vrhunac u Zadru, i to za Dobru, udovicu pok. krojača Martina *de la Urana* (SZB III, 112, dok. 78). No, u ovom se slučaju ne radi o ispravi u kojoj je zapisana cijela oporuka, nego samo o izvršenju nekih odredbi koje je Dobra zabilježila u oporuci. Iz ove isprave saznajemo da je Dobra u Zadru posjedovala kamenu kuću koja je, uz odobrenje izvršitelja – svećenika Ivana *condam Georgii*, priora crkve sv. Martina u Zadru, i Prodana *condam Gregorii dictus Ciuchico* iz Zadra – prodana za oko 12 zlatnih dukata (Isto). Kupac kuće bio je postolar Jakov *condam Georgii Blanculini calegarii, habitator Iadre* (Isto). Kuća je opisana kao *vna domo cum loco super quo est constructa murata a tribus lateribus et a quarte parte paredata et cupis cooperata posita in ciuitate in confinio arsenatus*, dakle kamena kuća s krovom pokrivenim crijepom, koja je s tri strane bila okružena zidovima (Isto).

Sedam godina kasnije, u lipnju 1355. godine, svoju je oporuku u Zadru sastavio Zanin *Rizius, filius condam Andree de Laurana habitator Venetiarum* (AC II, 118–119, dok. 75). Ovo je prva cjelovita oporuka jednoga Vranjanina pronađena u promatranom uzorku, a predstavlja tipičnu kasno-srednjovjekovnu oporuku kakve su sastavljali kako stanovnici Dalmacije tako i cijele onovremene Europe. Navodeći da je zdrav razumom, što je uz punoljetnost bio osnovni preduvjet za sastavljanje oporuke, Zanin ističe i svoje tjelesno zdravlje, što je dosta rijetko u oporukama. Naime, gotovo uvijek su oporuke sastavljali bolesni, onemoćali i stari, a posljednje volje zdravih osoba sastavljane su tek u rijetkim slučajevima kao što su odlazak na opasan put, u hodočašće ili u rat. I doista, kako dalje navodi Zanin, na sastavljanje posljednje volje odlučio se zbog *iturus in armatam maris presentem communis Venetiarum, capitaneus dominus Bernardus Iustinianus, timens bellorum discrimina, corpore ac mente compos et sanus* (Isto), dakle zbog odlaska u pomorske bitke na strani Mlečana i pod zapovjedništvom kapetana Bernarda Justinijana.²⁹ Za izvršitelje (*commissarii*) svoje oporuke Zanin je odabrao zadarskoga svećenika Ivana, koji je bio *prior hospitalis*

vidi, na primjer: Budeč 2013.

²⁹ Vjerojatno se radi o pripremama Mlečana za obnovu rata protiv kralja Ludovika I. Anžuvinca, a određene vojne akcije Ludovikove vojske već su se provodile u zaleđu dalmatinskih komuna Šibenika i Trogira te u zadarskome zaleđu.

sancti Martini extra muros Iadre, i postolara Jakova *Blancolini caligarius*, koji je bio rođak spomenutoga priora (*cognatus dicti prioris*. AC II, 118–119, dok. 75). Ova kratka oporuka zapravo zrcali sve temeljne aspekte kasnosrednjovjekovne laičke pobožnosti pa tako Zanin ostavlja nekoj Matici, *quam dictus prior tenet in domo sua ducatos octo ad monetas*, za spas svoje duše. Nekoj Stani, služavki (*servuntula*) spomenutoga Jakova, ostavlja *ducatos octo ad monetas*, a Marici, nećakinji rečenoga Jakova *et filie condam Petri Zanis barcharoli* Zanin oporučno daruje *ducatos octo ad monetas*. Osim darivanja pojedinaca iz skromnijih društvenih staleža, česti su bili i legati za crkvene ustanove, pa tako Zanin daruje *monasterio sancti Grisoni ducatum unum ad monetas*, *ecclesie sancte Marie presbiterorum de Iadra ducatum unum ad monetas*, *ducatus unus pro remedio anime altari sancti Bartholomei in ecclesia sancti Petri Veteris* te *ecclesie hospitali sancti Martini ducati duo*. Poznato je, također, koliko je zamjensko hodočašćenje bilo cijenjeno u cijeloj Europi od 13. do kraja 15. stoljeća, pa ne čudi da Zanin ostavlja *alicui fidei homini ituro visitorum beati Iacobi apostoli in Galitia pro anime sue salute ducatum unum in monetis*, dakle jedan zlatni dukat za osobu koja će za njegovu dušu hodočastiti u jedno od najznačajnijih hodočasničkih središta toga doba – Sv. Jakov u Composteli. Konačno, u duhu milosrđa, solidarnosti sa siromašnjima i općenito u duhu socijalnoga kršćanstva kao najsnažnijega religioznog motiva od pojave siromašnih redova, Zanin *de Aurana* kao svoje univerzalne nasljednike izabrao je *paupe-res Christi existentes in civitate Iadre* (Isto).

Gotovo 30 godina kasnije, u siječnju 1385., nalazimo još jednu oporuku, zapisanu rukom bilježnika Artkucija iz Rivignan, ovoga puta Vranjanke *done Zuete relicte condam Iohannis Carpelich de Aurana, habitatrix Iadre* (AR, b. 5, fasc. 3, fol. 11–12). Valja napomenuti da Cvita nije umrla ubrzo nakon sastavljanja oporuke, već je poživjela barem još 13 godina kao što pokazuje jedan ranije spomenuti dokument.³⁰ Sadržaj njezine oporuke zorno pokazuje zašto je titulirana kao *dona*. Naime, radilo se o jednoj vrlo bogatoj stanovnici Zadra, koja je u mnogočemu nadmašivala i neke zadarske patricijke. Njezina povezanost s Vranom izražena je i kroz izbor jednoga od izvršitelja – *Marolus, filius condam Draso de Bagnauas*.³¹ U duhu vremena i snažne kršćanske pobožnosti, Cvita je oporučno darovala po nekoliko dukata raznim crkvama u Zadru (Sv. Krševan, Sv. Petar Stari, *scola presbiterorum Iadre*), ostavila je nekoliko dukata za izradu ikona, za mise sv. Grgura kako bi se olakšao prijelaz njezine duše iz čistilišta u raj i za

³⁰ Uostalom, oporuku je sastavila *sana corpore* (AR, b. 5, fasc. 3, fol. 11–12).

³¹ Isto. Radi se o selu Banjevac u vranskome distriktu, čiji su stanovnici bili *iobagiones castri Aurane*.

hodočašće u Rim (Isto). Cvita je odredila i da ostavlja 10 malih libara kako bi se svake godine pripremio objed za siromašne i svećenike tijekom deset sljedećih godina, i to na dan njezine smrti (Isto). Vrlo vrijedan novčani legat u visini od sto malih libara ostavila je svećeniku Nikoli, izvršitelju oporuke i njezinu ispovjedniku, dok je drugo dvoje izvršitelja, Stoja i Marol, imalo dobiti po 10 zlatnih dukata.³² Cvita nije zaboravila niti svoje prijateljice te osobe koje su joj bile bliske tijekom života, pa je tako svojoj prijateljici Grubi darovala 10 zlatnih dukata, svojoj dojilji (*nutrix*) Marici ostavila je veći broj vrijednih kućanskih predmeta i lijepu odjeću – krevet, jastuke, plahte, posteljinu, haljine, košulje, zatim neki nakit, narukvicu te naušnice od zlata i srebra (Isto). Uz navedeno, izvršiteljici svoje oporuke – Stoji Cvita dopušta da se nastani u njezinu domu (Isto). Njezino bogatstvo iskazano je i činjenicom da je imala još jednu kuću u Zadru te je odredila da se u nju ima nastaniti Stoja onoga trenutka kada Mišul, nećak oporučiteljice, dostigne punoljetnost, odnosno kada napuni 15 godina starosti (Isto). Ne ulazeći ovdje u sva moguća razmatranja koja omogućuje ovako sadržajna oporuka, može se zaključiti da Cvitina oporuka zrcali bogatstvo jedne Vranjanke i njezina muža, koji su bili stanovnici Zadra. Nema sumnje da njihovo materijalno bogatstvo značajnim dijelom proizlazi iz činjenice da su i njezin suprug Krešul kao i nećak Mišul bili zapravo *iobagiones castris* Vrane, odnosno plemići nastanjeni u selu Banjevcu u vranskome distriktu.

Konačno, u srpnju 1387. godine sastavljen je brevijar Mihovila *de Spingarolo, olim habitatoris in Poscaglina*,³³ pripadnika na početku rada spomenute ugledne obitelji koja je na područje Vrane stigla oko 1328. godine (AR, b. 5, f. 3, fol. 44–44'). Prema statutarnim odredbama dalmatinskih komuna, brevijari su se sastavljali kada nije bilo moguće da oporučitelj na vrijeme stigne do bilježnika u grad, obično zbog bolesti. Tada je ova isprava zapisana u nazočnosti svećenika, seoskoga župnika, neke ugledne osobe te dvoje ili troje svjedoka. Nakon toga, u određenom, ali ne predugom roku od nekoliko tjedana, brevijar je trebao biti odnesen u kancelariju nekoga komunalnog bilježnika, prepisan i predan komunalnom prokuratoru čime je isprava postala važeća. U ovom brevijaru zapisano je da su za izvršitelje Mihovilove posljednje volje izabrani zadarski patricij *ser Nicolaus condam ser Tolimeri de Spingarolo*, Mihovilova žena Velislava, neki Ivan, sin Jakova *de Aurana*, te Ivan, *frater Velislaue* (Isto). Mihovilova je posljednja volja

³² Izvršitelji oporuke zapisani su redom: *dominus presbiter Nicolaus officians in ecclesia sancti Petri veteris, Stoia relicta condam Grisogoni Petessich habitatrix Iadre, Marolus filius condam Draso de Bagnauas*. Isto.

³³ Poškaljina je selo na obali jugozapadno od Vrane. Inače, kao svjedok pri sastavljanju brevijara spominje se i Radossius condam Stoichi de Poscaglina.

sastavljena, kako se ističe, u Tkonu na Pašmanu, a spada u one jednostavnoga sadržaja. Naime, on određuje da sva svoja dobra ostavlja ženi Veseli, a nakon njezine smrti njihovim sinovima Jakovu, Filipu, Jurju te kćeri Prodići, i to *equalibus porcionibus* (Isto). Brevijari su obično bili znatno kraće isprave od oporuka, a ponekad i kodicila, pa tako ni iz ove ne saznajemo gotovo ništa o Mihovilovu materijalnom i financijskom statusu, ali imajući u vidu da se kao izvršitelj pojavljuje njegov rođak i zadarski patricij, vjerojatno se radilo o uglednom i bogatijem stanovniku sela Poškaljine u vranskome distriktu, koji je imao posjede i na otoku Pašmanu.

Zaključak

Potruga za Vranjanima u Zadru, pri čemu se misli i na one koji su doista bili *de Aurana*, odnosno iz podgrađa vranske utvrde, i na one koji su bili *villici* u selima u relativno velikom vranskom distriktu, kao *de Sablachie* – Zablaće, *de Poschayna* – Poškaljina, *de Crasthiano* – Hrašćani ili *de Belgraddo* – Biograd, predstavljala je zahtjevan zadatak s obzirom na doista velik broj objelodanjenih i neobjelodanjenih bilježničkih knjiga i drugih vrela koja su razmotrena za ovaj rad. Konačan rezultat prebiranja po arhivskim vrelima rezultirao je sa stotinjak bilježničkih isprava u kojima se spominju Vranjani u Zadru u razdoblju od 1289. do 1403. godine, što omogućuje kvalitetnu analizu raznih aspekata odnosa između Vrane i Zadra kao i njihovih distrikata. Tako je zamjetno da se pokretljivost Vranjana prema Zadru od skromnih početaka i pojedinačnih slučajeva koncem 13. stoljeća, tijekom 14. stoljeća pretvara u kreiranje čvrstoga međuodnosa dviju prostorno bliskih društvenih zajednica kroz značajno povećanje broja muškaraca i žena koji su svoju životnu sreću odlučili potražiti u tada najvažnijem gradu Dalmacije i njegovu distriktu ili su pak primorani raznim poslovnim obvezama, najčešće gospodarske prirode, kraće ili duže vrijeme boravili u zadarskoj komuni. Kao što je istaknuto, pokretljivost prema Zadru, bilo zbog trajnoga ili privremenoga nastanjenja, bila je znatno izraženija kod muškaraca, koji su u to doba uživali znatno veće mogućnosti što se tiče putovanja, bilo da se radilo o gospodarskim, poslovnim, vojnim ili drugim vrstama pokretljivosti. Pokretljivost žena iz Vrane obično je ovisila o želji muškaraca, pri čemu su se Vranjanke uglavnom nastanjivale u Zadru tek nakon odluke svojih muževa, očeva ili gospodara. Zato je i razumljivo da se u cijelom uzorku Vranjanke u Zadru spominju samo kao supruge, udovice ili služavke nekoga Vranjanina. Stigavši u obećani grad, tada najveći na istočnoj obali Jadrana, u punom gospodarskom zamahu unatoč ratovima i kužnim epidemijama, snažno diplomatsko i vojno središte s kraljevskim vitezovi-

ma, snažnim patricijatom i bogatom nadbiskupijom, stanovnici vranskoga podgrađa (*burgus*) ili sela u vranskome distriktu (*villici*) prolazili su kroz razdoblje prilagodbe životu u gradu, uključivali su se u razne poslove, u trgovinu, unajmljivali su ili kupovali zemljišne posjede u zadarskim vrtovima ili u distriktu i kuće u boljim ili lošijim četvrtima grada ovisno o njihovim financijskim mogućnostima. No, kao što je razmotreno u radu, vrlo rijetki od njih izdignuli su se iznad statusa *habitatores*, a samo je jedna obitelj, čudnim putovima, stekla status *nobiles cives Iadre*, odnosno patricija.

Osobito je zanimljivo da razmatranje zadarskih bilježničkih i drugih vrela omogućuje i određeni stupanj rekonstrukcije društva u vranskom podgrađu i distriktu. Naime, u vrelima često susrećemo razne latinske pojmove koji jasno upućuju na snažno izraženu socijalnu stratifikaciju vranskoga društva u 14. stoljeću, sličnu onoj koju nalazimo zapisanu u znamenitom Vranskom zakoniku iz sredine 15. stoljeća. To bi, naravno, značilo, da se društveno i staleško uređenje koje je bilo karakteristično za razdoblje anžuvinske vlasti nije bitno razlikovalo od onoga u doba učvršćenja mletačke vlasti. Tako u vrelima, vezano uz *burgus*, susrećemo termine kao *comes*, *iudex*, *domina*, *presbiter*, čak i *notarius Aurane*, a podgrađe je nastanjeno i brojnim obrtnicima i ponekim trgovcem. Usto, u selima u vranskome distriktu nailazimo na pojmove kao *villicus* ili *habitor in villa*, čak i *iobagiones castri Aurane* kao u slučaju Banjevaca. Sve spomenuto dodatno upotpunjuje mogućnosti spoznaje društvene stratifikacije u vranskome distriktu i Vrani. Naravno, ne nedostaje niti potvrda o djelovanju vitezova ivanovaca, pa tako nailazimo na pojmove *castellanus Aurane*, *frater ordinis sancti Iohannis*, a posebice je zanimljiv spomen Rajmonda de Belmontisa kao *prior hospitalis sancti Iohannis Ierosolimitani in partibus Hungarie et Sclauonie*, i to u lipnju 1376. godine, kada je, po dosadašnjim spoznajama medievistike, bilo nepoznato tko je bio vranski prior. Iz svega navedenog čini se da se na području kojim se upravljalo iz Vrane izgradio jedinstveni oblik društvene zajednice, barem što se prostora Hrvatske tiče. Pored snažne utvrde nastalo je podgrađe (*burgus*) koje je s aspekta društvenoga uređenja predstavljalo određenu varijaciju u usporedbi s uređenjem dalmatinskih gradova odnosno komuna. Činjenica da je uz utvrdu vitezova ivanovaca izraslo nemalo podgrađe, koje je možda brojalo i tisuću stanovnika, i u društvenom i gospodarskom smislu bilo uređeno prema uzoru dalmatinskih gradova, ukazuje da se na ovom prostoru, udaljenom od mora, upravo zahvaljujući prisutnosti jakoga viteškog reda mogla izgraditi jedinstvena svjetovno-viteška zajednica od koje su nemale koristi imali i stanovnici Vrane (*habitatores Aurane*, kako se nazivaju u vrelima) i ivanovci. Naime, iako su ivanovci kao vojni red imali potrebnu radnu snagu za održavanje oružja, štitova i oklopa, za brigu o konjima, a iz sela u vranskome distriktu imali su

redovite prihode u hrani i piću, ipak se podgrađe ne bi izdignulo do važnosti koju je u 14. stoljeću imalo da i sami vitezovi nisu imali potrebu za njegovim postojanjem. Nema sumnje da je postojanje najvažnije utvrde ivanovaca na ovim prostorima samo nekoliko desetaka kilometara od Zadra imalo izuzetnu vojnu i političku važnost za ovaj grad i njegov distrikt. Zadar je iz odnosa s vranskim ivanovcima mogao imati značajne gospodarske i financijske prihode, a ivanovci su koristeći mletačku ili kraljevsku zadarsku luku i gospodarsku infrastrukturu nesumnjivo ostvarivali prihode i imali mogućnost povezivanja sa središtima reda u Veneciji i drugim gradovima zapadne Europe. Istina, na vojnom planu ivanovci, pa ni raniji templari, nisu pokazivali, barem koliko je poznato, nikakav interes da bi pomogli Zadru kao kršćanskom gradu potrebi. Tako je bilo 1202. godine u vrijeme razaranja Zadra od strane križarske vojske, ali i 1345. – 1346. godine u vrijeme mletačke opsade Zadra. Razloge neutralnosti ivanovaca ne nalazimo u vrelima, ali činjenica je da je vranski priorat pripadao *lingua Italie*, u kojem je važnu ulogu imala i Venecija kao istaknuto ivanovačko središte. Ipak, kada je vranska utvrda koncem 20-ih godina 14. stoljeća bila napadnuta, a velik dio distrikta i podgrađa opustošen, u mletačkim dukulima kao da se osjeća zrno sumnje u vjernost ivanovaca Veneciji. Naime, u jednom dukalu iz toga razdoblja dužd kao da se pita priznaju li ivanovci nominalno vlast Venecije ili onu *regis Hungarie*, odnosno Karla Roberta. Potrebno je na kraju istaknuti da su Zadar i Vrana primjeri jednoga doista osebujnoga povijesnog procesa na hrvatskim prostorima razvijenoga i kasnoga srednjovjekovlja. Naime, osim već spomenute izgradnje specifičnoga civilizacijskog prostora, nastalog kroz intenzivne veze Zadra i Vrane, ova dva žarišta hrvatskoga srednjovjekovlja ostvarila su nešto što je rijetko gdje na prostoru naše obale i zaleđa uspjelo – miran suživot i razvitak jedinstvenoga civilizacijskog okruženja kroz neposredni dodir nečega što se karakterizira kao neupitan primjer europskoga feudalnog uređenja (Vrana, vranski priorat i vranski distrikt) i nečega što se smatra oglednim primjerom kršćanskoga mediteranskog društvenog uređenja s korijenima u antici (Zadar, zadarska komuna i zadarski distrikt). Ovaj rad pokazuje, barem prema promatranim vrelima, da je ovaj slučajni povijesni eksperiment uspješno egzistirao nekoliko stoljeća.

Bibliografija

Izvori

a) neobjavljeni izvori

- Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Petrus Perençanus, b. I i b. II (dalje: PP I i PP II), fasc. 1–16; Petrus de Sarçana, b. II, fasc. 1–9 (dalje: PS II); Iohannes de Casulis, b. I, fasc. I/1 (dalje: IC); Artucius de Riuignano, b. V, fasc. 3 (dalje: AR); Državni arhiv u Zadru, Curia maior civilium, kut. 2, fasc. 3 i 5; kut. 4, fasc. 5; kut. 5, fasc. 10; kut. 6, fasc. 5.

b) objavljeni izvori

- Ančić, M. 2009. *Srednjovjekovni registri zadarskog i splitskog kaptola (Registra Medievalia Capitulorum Iadre et Spalati)*, vol. 3, Registar Petra de Serçane (Regestum Petri de Serçana). Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Fejér, G. 1852. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. VIII, vol. III, Budae.
- Leljak, R. 2006. *Inventari fonda veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru (godine 1325.-1385.)*, sv. I, Zadarski inventari i oporuke, 1. Zadar: Državni arhiv u Zadru. (dalje: IFVOZ)
- Leljak, R.; Kolanović, J. 2001. *Andrija pok. Petra iz Cantua. Bilježnički zapisi 1353-1355.*, sv. I. Zadar: Državni arhiv u Zadru. (dalje: AC I)
- Leljak, R.; Kolanović, J. 2003. *Andrija Petrov iz Cantua. Bilježnički zapisi 1355-1356.*, sv. II. Zadar: Državni arhiv u Zadru. (dalje: AC II)
- Stipišić, J. 1977. Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349-1350., *Spisi zadarskih bilježnika* 3. Zadar: Državni arhiv u Zadru. (dalje: SZB III)
- Zjačić, M. 1959. Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279-1308., *Spisi zadarskih bilježnika* 1. Zadar: Državni arhiv u Zadru. (dalje: SZB I)

- Zjačić, M.; Stipišić, J. 1969. Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296 ... 1337, *Spisi zadarskih bilježnika* 2. Zadar: Državni arhiv u Zadru. (dalje: SZB II)

Literatura

- Anzulović, I. 1995. Pavao Pavlović – istaknuti Zadrani 14. i 15. stoljeća (oko 1330. – 1416.). *Zadarska smotra* 44, 1–2: 75–140.
- Budeč, G. 2013. *Svakodnevni život stanovnika Šibenika u drugoj polovini 15. stoljeća u zrcalu inventara oporuka s posebnim osvrtom na razinu materijalne kulture*. Doktorska disertacija. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest.
- Fabijanec, S. F. 1999. Profesionalna djelatnost zadarskih trgovaca u XIV. i XV. stoljeću. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti ZPDZ HAZU* 17: 31–60.
- Fabijanec, S. F. 2004. Društvena i kulturna uloga zadarskog trgovca u XIV. i XV. stoljeću. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti ZPDZ HAZU* 22: 55–120.
- Frejdenberg, M. M. 1971. Vranski zakonik, u: Novak, G.; Maštrović, V. (ur.). *Povijest Vrane. Političko, kulturno i privredno značenje Vrane kroz stoljeća*, Zadar: 1–19.
- Frejdenberg, M. M. 1972. Srednjovjekovni dalmatinski grad i društveni tipovi. *Mogućnosti* 19, 1: 86–101.
- Grbavac, B. 2006. *Zadarski notari u 13. i 14. stoljeću*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Grbavac, B. 2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Grbavac, B. 2011. Svjedočanstvo o stvarnosti ili fikcija. Zadarski notari između formulara i prakse. *Acta Histriae* 19, 3: 393–406.

- Hunyadi, Z. 2004. *Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c.1150–1387*. Doktorska disertacija. Budapest: Central European University, The Department of Medieval Studies.
- Karbić, D.; Čoralić, L. 1998. Prilozi za životopis Pavla de Paulo. *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 1: 63–75.
- Klaić, N.; Petricioli, I. 1976. *Zadar u srednjem vijeku. Prošlost Zadra 2*. Zadar: Filozofski fakultet Zadar.
- Kos, L. 1971. Priorat vranski i njegove funkcije u našoj pravnoj povijesti, u: Novak, G.; Maštrović, V. (ur.). *Povijest Vrane. Političko, kulturno i privredno značenje Vrane kroz stoljeća*, Zadar: 1–9.
- Kurelac, M.; Karbić, D. 2007. Ljetopis «Obsidio Iadrensis», njegovo historiografsko i povijesno značenje, u: Glavičić, B.; Vratović, V.; Karbić, D.; Kurelac, M.; Ladić, Z. (prir.). *Obsidio Iadrensis – Opsada Zadra. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. LIV. Zagreb: HAZU: 3–15.
- Kužić, K. 2008. Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 50: 63–104.
- Ladić, Z. 2012. *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Zagreb: Srednja Europa.
- Peričić, Š. 1999. *Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti*. Zagreb – Zadar: HAZU.
- Raukar, T. 1980–1981. Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću. *Historijski zbornik* 33–34, 1: 139–209.
- Raukar, T. 1972–1973. Marginalia uz novootkriveni “Vranski zakonik” iz 1454. g. *Historijski zbornik* 25–26: 369–375.
- Smiljanić, F. 1990. Teritorij i granice sidraške županije u srednjem vijeku, u: Batović, Š. (gl. ur.). *Biograd i njegova okolica u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine*, Zadar – Biograd: Zavod za povijesne znanosti Filozofskog fakulteta – SIZ kulture općine: 319–333.
- Stipišić, J. 1967. Inventar zadarskog trgovca Mihovila iz arhiva sv. Marije i njegovo značenje za kulturnu povijest Zadra. *Zadarska revija* 16, 2–3: 184–192.
- Šišić, F. 1904. Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga. *Vjesnik kraljevskog zemaljskog arhiva* 6: 1–59.
- Zaninović, J. 1993. Ivanovci (Malteški vitezovi) na tlu Hrvatske do 1526. godine. *Croatica Christiana periodica* 17, 31: 25–41.

Summary

In this article the author examines the impact of inhabitants of Vrana and its district on social and economic development as well as daily life of Zadar from the end of the thirteenth until the beginning of the fifteenth century. The usage of numerous published and unpublished notary records and other types of sources covering the period between 1284 and 1403 enables the research of various problems. The first issue examined in the article is the mobility of inhabitants of Vrana towards the commune of Zadar in the mentioned period. The author also examines the immigrants from Vrana to Zadar according to their gender and comes to expected result. Namely, more than 80 percent of immigrants were male while female immigrants to Zadar were only widows, daughters and other female members of certain nuclear families such as mothers or servants. The author also researches the social status of immigrants in Zadar (most of them were *habitatores Iadre* and only occasionally *cives Iadre*). Certain distinction in social status is visible when persons were entitled as *domina* or *ser* thus underlining higher social position of some immigrants. One of issues examined in this article is professional affiliation of immigrants from Vrana in Zadar. Thus, most of them were rather poor artisans but there was also small group of rich merchants. It is particularly important that there were two main groups of inhabitants of Vrana arriving to Zadar – those who wanted to settle in Zadar permanently and those who arrived occasionally for the purpose of business or traveling and for the purpose of diplomatic activities. Concerning the fact that until 1312 Vrana was Templar Preceptory and after that Hospitaller Priory as well as the most important seat of Hospitallers in the Kingdom of Hungary – Croatia belonging to the so called *lingua Italie*, there were intensive diplomatic and military connections between the prior of Vrana and other priors all over the Northern Mediterranean. Therefore, as the main port on the East Adriatic, Zadar also served for Hospitallers' military and diplomatic activities in the first place towards Venice since there was also the seat of one priority. For these reasons there are frequent mentioning of knights and priors in Zadar notary records. Finally, the author examines the types of movables and immovable (their financial status, houses, land estates, cloth, and so on) possessed by immigrants from Vrana in Zadar and its district. The final conclusion is that the region between Zadar and Vrana, because of spatial proximity between Zadar as the most prosperous late medieval Dalmatian commune and Vrana as priority with strong fortress and well inhabited suburb governing also waste land estates, villages and the lake of Vrana, created specific type of social, cultural, and economic community in the entire medieval kingdom of Hungary – Croatia. What is most important is the fact that both sides – Zadar and Vrana – benefited from given historical circumstances.

KEYWORDS: Notary Records, Social History, the Late Middle Ages, Vrana, Zadar